

pri njihovih težnjah k usklajevanju racionalnosti posamičnih politik na kolektivni ravni.

Dušan Pirc

Socializem iz jetniške perspektive

(Vladimir Bukovski, *Moje življenje disidenta*, Globus, Zagreb 1988)

Vladimir Bukovski je nekdanji disident in politični kaznenec, od leta 1976 pa sovjetski emigrant. Tega leta mu je bilo omogočeno, da je v »izmenjavi stoletja« naravnost iz zapora odpotoval iz Sovjetske zveze, hkrati pa je bil iz Pinochetovih jetnišnic izpuščen sekretar čileanske partije Luis Corvalán in prepeljan v Moskvo.

V knjigi *Moje življenje disidenta*, ki jo je napisal v emigraciji, Bukovski obširno opisuje svoja dolgoletna zaporniška doživetja – pa ne samo zato, ker bi imel za drugačna izkustva premalo časa, pač pa tudi iz načelnih razlogov: sodbo o neki deželi, pravi v svoji knjigi, je bolje izrekati na podlagi njenih zaporov, kot pa njenih »dosežkov«.

Delno zaradi specifičnega zornega kota, iz katerega opazuje sovjetski politični sistem, delno pa tudi zaradi svojega pripovednega talenta, ki je zavidanja vreden, Bukovskemu uspe, da mnogo epizod in anekdot – skupaj z drugimi spomini in razmišljanji poveže v dokaj koherentno besedilo, ponekod celo z antologijskimi detajli, ki često bolje kot dolga modrovanja razkrivajo funkcioniranje represivnih aparatov sovjetske države.

Vsaka nova knjiga o gulagu se neizbežno primerja s številnimi prej napisanimi, predvsem s slavno Solženicinovo trilogijo. Knjiga Vladimira Bukovskega dolguje svojo izjemnost predvsem času in kraju avtorjevega jetništva: gre namreč za poststalinistično obdobje sovjetske zgodovine, katerega dobršen del je prebil v političnih psihiatričnih klinikah.

Bukovski ni samo pričevalec, marveč tudi pronicljiv analitik poststalinizma. Zelo

dobro je dojel različnost metod vladanja v času Hruščova in Brežnjeva – v primerjavi z obdobjem Stalina in Lenina. Z mnogo primeri avtor opozarja, da je imela ta novejša sovjetska oblast v nekem smislu mnogo skromnejše cilje kot poprejšnja. Za razliko od »herojske«, se pravi neposredno postrevolucionarne faze razvoja ZSSR (oz. vsake druge socialistične države), sedanjim oblastem niso več potrebni državljani-verniki; zadoščajo jim že preprosti in poslušni podložniki.

Orwellovski nadzor človeških možganov so opustili takrat, ko so ugotovili, da ta ni učinkovit. Razen tega je bilo ugotovljeno, da ta sploh ni nujen in da se lahko celo neka določena »laizacija vladanja« pohvali z mnogo boljšimi rezultati. Nihče torej ni več prisiljen verjeti v uradno razglašene ideale. Človek izpolnjuje svojo »socialistično državljansko dolžnost« že s tem, da jim javno ne nasprotuje, pa tudi tako, da sodeluje – čeprav brez trohice prepričanja in »mladostnega poleta« (kot bi dejal Aleksander Zinovjev) – v ideološko-političnih ritualih, pa najsi so še tako nesmiselni, da vanje tako malo ali pa sploh ne verjamejo – tako oblastniki kot tudi podložniki. Na nekem mestu v knjigi Bukovski piše: »Morda so še potepuhi, ki se preživljajo s prosjačenjem, ki živijo zunaj sovjetskega sistema – delajo pa v taboriščih – vsi drugi pa, hočeš-nočeš, gradijo komunizem. Državi je prav malo mar, da bi spoznala, katera teorija jim daje oporo pri sodelovanju v tej graditvi, kaj mislijo in kaj čutijo. Vse dotlej, dokler se ne postavljajo po robu, dokler se ne upirajo, dokler ne protestirajo in javno ne izražajo svojega nestrinjanja, vse dotlej povsem zadovoljivo opravljajo svoje delo. Država ne zahteva, da jo ljubijo«.

Birokratizacijo poststalinističnega sistema, ki je potekala hkrati z odstopanjem od »ponorelega terorja nad množicami«, Bukovski slikovito primerja z geološkim procesom nastajanja kontinentov. Ta proces, začet s potresi in vulkanskimi erupcijami, je prešel v fazo okamenitve, tako kot tudi sodobni sovjetski režim; s postopnim strjevanjem je prišel v stadij, ko spremembe niso več mogoče – med drugim tudi zato, ker si jih nihče več ne želi, ker se jih celo boljijo kot možen uvod v ponoven teror. V nasprotju s široko sprejetim nazivom odmrzovanja, govori Bukovski o začetku destalinizacije kot o zamrzovanju ali okamenjevanju.

Pa najsi se sliši še tako paradoksalno, je vendarle šele v tem obdobju prišlo v delu kazenske zakonodaje v ZSSR do radikalne poostritve, čemur se mnogi zagovorniki perestrojke postavljajo po robu, vendar nimajo velikih uspehov. V bistvu se je šele tedaj pokazala potreba po pravem reguliranju – oziroma prepovedovanju – samoorganiziranja ljudi, ali (kot bi danes rekli) ustvarjanju začetkov civilne družbe. V totalitarnem obdobju stalinizma, na primer, zapiranje ljudi ali razganjanje demonstrantov – z vidika notranjega ali mednarodnega prava, morale ali česar koli drugega – za oblast ni predstavljalo nobenega problema. Brezmejna oblast je totalitarni državi dovoljevala prav vse, zato so bila zakonska določila v mnogih primerih bolj »liberalna«, če smemo tako reči, kot pa v poznejšem obdobju.

Tisti trenutek, ko je bila spočeta možnost vsaj minimalnega protesta, so določila kazenske zakonodaje naglo poosttrili, formulacije pa so dobile splošnejši pomen. Kot lep primer takega obrata navaja Bukovski znani člen sovjetskega kazenskega zakona o »protisovjetski propagandi«: do polovice šestdesetih let je bilo formalno za sodni pregon potrebno naklepno dejanje, potem pa je bil zakonu dodan člen, po katerem more biti človek zaradi svojega prepričanja sodno preganjan tudi tedaj, ko ne gre za naklepno dejanje.

Drugi primer spremembe zakonodaje oziroma celotne politike do »drugače mislečih« (kot temu pravijo v ZSSR) je v tem, da so začeli množično nadomeščati prestajanje kazni v taboriščih s prestajanjem kazni v političnih psihiatričnih klinikah. Bukovski, ki je bil večkrat zaprt v tovrstnih ustanovah, iznaša vrsto zanimivih opisov karakterističnih situacij, usod in prilagajanje tako krvnikov kot njihovih žrtev do nove razmere.

Uporaba psihiatrije v politične namene ima dve otipljivi prednosti pred klasičnimi obsodbami in zapiranjem ljudi. Prvič, sojenje ni javno, kar bistveno zožuje ne le pravico do pritožbe, marveč tudi možno intervencijo in protest javnosti, in drugič, ni preveč težko zbuditi dvom v psihično integriteto kateregakoli človeka in s tem opravičiti sleherni postopek oblasti.

Poststalinistični sovjetski oblasti je bil za zvečevanje ugleda v svetu nujno potreben nov demokratičen obraz. Ena od njegovih bistvenih potez je bila tudi trditev Hruščova,

da po množičnem odpustu logorašev v Sovjetski zvezi ni več političnih zapornikov. Narobna stran te trditve je jasno razobličena tudi v knjigi Vladimirja Bukovskega: politične zapornike včasih enostavno skrivajo (ni jih v seznamih zaprtih ljudi), zato morajo tisti, ki so na seznamih, svoje obroke hrane deliti z njimi – zakaj naj bi namreč dajali hrano ljudem, ki jih ni? Še lažja metoda je razglašanje »drugače mislečih« za umobolne ter njihova prisilna nastanitev v političnih psihiatričnih klinikah.

Pojasnila za take postopke so bila za časa Hruščova zelo preprosta: po opuščanju tako imenovanega kulta osebnosti – so trdile v tem času akademske »veličine« – ni več družbenih vzrokov za kriminal. V socialistični družbi ni več, kot bi to dejali dialektiki, protislovja med družbeno in posamično zavestjo; zaradi tega ne more obstajati nesocialistična, še manj pa antisocialistična zavest. Potemtakem lahko vse postopke, ko so v opreki z veljavnimi pravili, obravnavamo kot psihične anomalije.

Sovjetska psihiatrija se je posebej v šestdesetih in sedemdesetih letih proslavila z odkrivanjem novih ali sodobnejših razlag že poznanih obolenj. Ena od takih najbolj popularnih diagnoz je bila »paranoidni razvoj osebnosti«, nanašal pa se je na osebe, ki so se »borile za resnico in pravico« (tako je pisalo v zdravniških poročilih). Pogosta je bila tudi diagnoza »delirij preganjavice«, ki se je pojavljal pri ljudeh, ki so imeli večkrat opravka s policijo. Temu dokaj podobna je bila »strokovna« ugotovitev, da nekdo boleha od »ideje večvrednosti«, katere značilni simptom je prepričanje človeka, da ima prav, kot tudi obsedenost, da mora braniti pravico, ki mu jo odrekajo.

Prav v antologijo pa sodi zdravniško poročilo o nekem prepričanem komunistu, ki je obsodil okupacijo Češkoslovaške leta 1968. Če ne bi bilo na poročilu naslova, bi lahko sklepali, da gre za biografske podatke o nekem človeku, ki se ga predlaga za odlikovanje. V poročilu je namreč pisalo, da ta človek »izjavlja, da se nikoli in pod nobenimi pogoji ne bo odrekel idejnemu boju za komunistični sistem, za socializem...« Sklep psihiatrov se je glasil: paranoidni razvoj psihopatske osebnosti, in priporočilo: nujno je prisilno zdravljenje v bolnici specialnega tipa.

Poststalinizem je prinesel tudi nov tip

opozicije sovjetskemu sistemu; eden od vidnejših njenih predstavnikov v Moskvi v začetku šestdesetih let je bil tudi Vladimir Bukovski. Po njegovih skušnjah so imele oblasti v soočanju z novo opozicijo kar precej težav, kajti ta ni izhajala iz istega političnega in ideološkega »gnezda«, iz katerega je izhajala oblast, ni imela enakih ciljev kot oblast in tudi ne metod dela, na katere je bila oblast navajena, in ki jih je – zaradi ideoloških predsodkov – seveda pričakovala. Opozicija, kateri je pripadal Bukovski, ni imela »poveljniških vrhov«, zato aretacija enega člana ni pomenila že prekinitve prizadevanj za spremembo represivnega sistema. Vsakdo je bil sam zase, pravi Bukovski, brez kakršnegakoli dirigenta, voden le z imperativom lastnega dostojanstva in svoje osebne odgovornosti za vse, kar se je dogajalo: »Mi se nismo igrali politiko, nismo sestavljali programov za osvobodjanje ljudstva... Naše edino orožje je bila javnost«.

Knjiga Vladimirja Bukovskega »Moje življenje disidenta« sproža neko pomembno vprašanje: kateri način spopadanja s totalitarnim režimom je najbolj učinkovit. Njegova izkustva, popisana v knjigi, bolj nedvoumno in prepričljivo kot mnoga druga dela kažejo, da je totalitarizem najbolj ranljiv, najbolj alergičen na pojav tujka, tujega teleasa – svobodnega posameznika, ki ne pristaja na služenje režimu. Zdi se, da se je Bukovski že zelo zgodaj navzel občutka za nasprotovanje služabništvu, tako da je postal povsem neželjeni proizvod avtoritarne socializacije, ki jo režim izvaja vse od otroških jasli dalje. Ranljivost totalitarizma se najbolje izraža – če smemo tako reči – v postopanju z državljanstvo in neposlušnostjo. Avtor

v knjigi kar večkrat omenja, da niti puške, ne tanki, celo atomske bombe ne ustvarjajo oblasti; in oblast na njih tudi ni zgrajena: oblast poraja človeška poslušnost.

V bistvu je mnogo bolj preprosto preganjati zarotnike ali »nove boljševike«, kot bi dejal Bukovski, ki ostro kritizira takšno obliko delovanja opozicije. Avtor knjige namreč neprestano dokazuje – tudi na podlagi lastnih zblod, ki pa se jih je postopno otrešel – da zarotniške metode namreč le opogumljajo neprestano obtoževanje oblasti, da gre za naklepno in zarotniško dejavnost – katere edini cilj je zrušenje socialističnega režima. Za tovrstno opozicijo ne le da ni nikakršnih možnosti – kajti v primerjavi z boljševiki deluje ta opozicija v pogojih totalitarizma – pač pa tudi doseданje izkušnje zarotnikov pričajo, da niso zmožni ustvariti demokratične družbe. Nasledek nedemokratizma mora biti po prepričanju Bukovskega samo teror – čeprav v novi podobi. Zato je tudi zavzemanje za pravno državo kot tudi za uporabo legalnih sredstev najboljša metoda praktične negacije totalitarizma, hkrati pa tudi zagotovilo za bolj »človeško podobo« posttotalitarizma.

Svoboden izbor celovite podobe posttotalitarizma je vendar povsem negotov, zato Bukovski povsem upravičeno potoži: »Celoten problem s socializmom je prav v tem, da lahko začnete, ni pa vam dovoljeno, da prenehate.«

In dokler je tako, bo socializem še vedno zelo primeren poligon za pisanje knjig, kakršna je knjiga Vladimirja Bukovskega.

Jovan Teokarević